

## De zware mens als probleem

H. Dagevos en G. Munnichs (redactie) (2007) *De obesogene samenleving. Maatschappelijke perspectieven op overgewicht*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 192 pp.

Deze bundel wil een aanzet geven tot sociaal wetenschappelijke kennisvorming over 'de maatschappelijke krachten en tegenkrachten die samenhangen met de overgewichtproblematiek en de succes- en faalfactoren voor het overheidsbeleid' (p. 8). In 'De omvang van overgewicht: een omgevingsperspectief' van redacteuren Dagevos en Munnichs wordt de titel van de bundel uitgelegd. Onze samenleving is dikmakend omdat (calorie-rijke) voeding altijd dichtbij is, en een door de voedingsindustrie ondersteunde cultuur ons aanmoedigt almaar meer te consumeren. Het focus op de sociale kant van overgewicht is ten eerste ingegeven door het besef dat voedingskundige en medische kennis onvoldoende aangrijpingspunten bieden om het probleem te lijf te gaan. Ten tweede moet de maatschappelijke benadering tegenwicht bieden aan te grote nadruk op de individuele consumentenverantwoordelijkheid waarin dik zijn als een keuze wordt voorgesteld. In de tweede inleiding 'Overgewicht als maatschappelijk en wetenschappelijk vraagstuk' stelt Brug vast dat het onderzoek naar de invloed van de (sociale) omgeving op ongezond (eet)gedrag nog tot '*terra incognita*' behoort. Zijn onderzoeksagenda richt zich op de analyse van veranderingen in de omgeving, zoals het bevorderen van de beschikbaarheid van energiearme voeding die ook nog lekker en makkelijk is (omdat consumeren veel moeilijker is dan consumeren) en het creëren van een fysieke omgeving die uitnodigt tot bewegen (bijvoorbeeld door het aanleggen van mooie wandelpaden). Daarnaast is Brug's onderzoeksagenda gericht op de bestudering van de effecten van dwang: bijvoorbeeld het afdwingen van snoep- en snackvrije omgevingen of het verplichten tot meer beweging door verhoging van het aantal uren gym op school.

In 'Gewichtige verschillen: sociale stratificatie en overgewicht' wijzen Mackenbach en Roskam op de samenhang tussen gezondheidsrisico's en aan sociale klasse gerelateerde levensstijlen. Zij verklaren het verschil in gewicht tussen hogere en lagere sociale strata aan de hand van Bourdieu's distinctietheorie: de hogere strata hebben het regime van veel, vet en zoet ingeruild voor de smaak van de luxe, gezondheid en matiging (zie ook Van Otterloo en Van Ogtrop 1989). In tegenstelling tot veel andere gezondheidsrisico's is de sociaaleconomische ongelijkheid in overgewicht groter onder vrouwen. Vrouwen uit hogere sociaaleconomische lagen blijken ook vaker te lijnen, maken zich vaker zorgen om hun gewicht en lijden vaker aan anorexia nervosa.

Distinctiedrang staat ook centraal in de bijdrage van Pekelharing en Van Lenning. Geïnspireerd door Mandeville beschrijven zij dat slowfood, ondanks claims op morele en culinaire superioriteit, even goed behoort tot de consumptiesamenleving met haar beleviseconomie als het vermaledijde fastfood. En net zomin als fastfood is slowfood gericht op minder eten. Voeding is onderdeel van maatschappelijke positionering en slowfood biedt een nieuwe statusdimensie. Echter, ook het elitaire culturele onbehagen zoals dat tot uiting komt in de slowfoodbeweging druppelt geleidelijk naar anderen door en leidt tot nieuwe vormen van massaproductie en massaconsumptie.

Zwart zet vraagtekens bij de epidemiologische probleemdefinitie van overgewicht en obesitas. Hij meent, met een beroep op Foucault, dat enerzijds elitaire matigheid en esthetische zelfzorg en anderzijds volkse zwaarlijvigheid en onbekommerde consumptie al eeuwenlang in een ideologische strijd verwickeld zijn. Het beeld van het door armoede en zware fysieke arbeid vermager-

de volkse lijf is volgens Zwart een vooroordeel: zwaarlijvigheid was juist het kenmerk van het volkse lichaam. Bijzonder aan het huidige obesitasvertoog is dat het vervat is in morele en medische termen. Moreel, omdat matiging zelfdiscipline vergt in tijden van overvloed. Medisch, omdat de gezondheidsrisico's van zwaarlijvigheid centraal staan. Zo beschouwd is het obesitasvertoog onderdeel van een beschavingsoffensief: een moreel appèl ter verhoging van de algemene fysieke fitheid, dat zich feitelijk toch voornamelijk richt op de lagere sociale klassen met als doel de maatschappelijke participatie te vergroten.

De Beaufort analyseert dit morele appèl nader in 'Gezette tijden: over de morele plicht niet lelijk dik te zijn'. Zij wijst er onder andere op dat in het debat over zwaarlijvigheid moraal en schoonheid samenkomen. Hierdoor wordt het oordeel over lichaamsgewicht indringender dan bijvoorbeeld het oordeel over roken. De Beaufort stelt dat veel mensen veel lichaamsvet niet gewoon lelijk vinden, maar extra lelijk omdat zij menen dat dikke mensen wat aan hun gewicht zouden kunnen/moeten doen. De meer verborgen morele dimensie is hier: zware mensen die hun gewicht niet (willen) verlagen storen zich onvoldoende aan het feit dat zij anderen storen met hun lelijke, dikke verschijning. Zij overtreden de morele verplichting om geen aanstoot te geven.

Het boek bevat ook essays over de dikmakende sociale omgeving (van gezin en fysieke omgeving tot de voedingsindustrie). In 'Het gezin in de fuik: overgewicht en het moderne gezinsleven' verkent De Hoog hoe in verschillende typen gezinnen door verschillende oorzaken overgewicht kan ontstaan. Zo beschrijft hij het traditionele gezin (vaak lageropgeleide ouders, moeder zorgt voor huishouding en kinderen, conformisme is belangrijke eigenschap voor kinderen) waarin ouders hun kinderen belonen met snoepgoed en hun kroost rustig houden met snacks en zoetigheid. Deze ouders zijn vaker zelf zwaar en hebben minder kennis van

gezonde voeding. In het geïndividualiseerde gezin dat we vinden aan de bovenkant van de samenleving (beide ouders hoogopgeleid met omvangrijke baan) bepalen kinderen veel meer zelf wat ze tot zich nemen, door de uithuizigheid van de werkende ouders en door hun grotere onderhandelingsruimte. Daarnaast beschikken zij over relatief veel zakgeld, dat besteed kan worden aan lekkernijen.

Terwijl een belangrijk deel van de essays is gewijd aan de relatie tussen voedingspatronen en overgewicht, relateert Kemper dit door erop te wijzen dat wij de afgelopen decennia gemiddeld niet veel meer energie tot ons hebben genomen. In zijn ogen is het vooral een gebrek aan beweging dat ons zwaarder maakt. Dit ligt ten dele aan de toename van de automobilititeit en, in samenhang daarmee, de inrichting van de openbare ruimte (Vinexwijken die autogebruik bevorderen, parkeerplekken die ten koste gaan van speelruimte voor kinderen, slecht verlichte fiets- en voetpaden die weinig worden gebruikt omdat ze gevoelens van onveiligheid opwekken).

In de twee bijdragen over de rol van de voedingsindustrie van Jeurissen en Pater en Buijzen wordt het door Kemper genoemde gebrek aan beweging als hoofdoorzaak voor overgewicht in een ander daglicht gezet. Voedingsconcerns wenden dit argument aan om de invloed van de door hen gepropageerde consumptie van calorierijke voeding te bagatelliseren. Zowel Jeurissen en Pater als Buijzen pleiten voor een terughoudende marketing van calorierijke voeding én voor bewustwording van kwetsbare groepen die niet individueel verantwoordelijk kunnen worden gesteld voor hun consumptiegedrag. Dit zijn jonge kinderen (Buijzen) en 'marktanalfabeten' (Jeurissen en Pater). De laatsten behoren tot sociaal kwetsbare groepen met 'een 'naïef begrip van de wereld om zich heen' en waarvan 'het niet reëel [is] te verwachten dat ze er zonder hulp een gezond eetpatroon op na zullen houden' (p. 111). Deze opmerkelijke zinssnede past

wat mij betreft goed in het door Zwart beschreven beschavingsoffensief.

De bundel vervolgt met hoofdstukken over preventie. Koelen wijst erop dat veel voedingsvoorlichting uitgaat van de verkeerde vooronderstelling dat kennis over gezonde voeding vanzelfsprekend leidt tot gedragsverandering. Zo simpel is het niet, want voedingspatronen zijn ingebed in sociale relaties. Denk hierbij aan voeding als identiteitsverlenend symbool, of het beperktere aanbod van gezonde producten in minder welgestelde wijken als resultaat van marktverhoudingen. Daarnaast steekt de serieuze toonzetting van voorlichting over gezonde voeding nogal af tegen de reclame van voedingsconcerns die juist het genot en plezier van eten onderstreept. Bovendien is reclame prominent aanwezig op de plek van aankoop en daardoor heel effectief, terwijl voorlichting zich op deze cruciale plek veel minder laat gelden.

Bieden een vettax of subsidies op gezonde voeding een oplossing? Dit heeft nauwelijks effect, zo blijkt uit Berkhout's economische beschouwing. Belastingen op ongezonde voeding of ingrediënten zoals suiker zijn niet effectief omdat de vraag naar voeding slechts voor een klein deel prijsgevoelig is. Bovendien zullen prijsmaatregelen mogelijk op andere onderdelen van de keten worden afgewenteld. Bij producten met een hoge toegevoegde waarde (ijs, snoep) zal een heffing op ongezonde ingrediënten slechts een marginaal deel van de prijs beïnvloeden. Berkhout wijst er ook op dat het idee van subsidies op gezonde producten er stiltwijgend vanuit gaat dat gezonde voeding duur is, hetgeen volgens haar onjuist is.

Bekker, Wallenburg en Helderman richten zich op de rol van de overheid. Zij constateren dat het publieke debat wordt gedomineerd door experts en overheid, terwijl de zwaarste groepen zelf niet gehoord worden. Volgens Bekker e.a. moet de overheid zich verdiepen in deze groepen, zodat het beleid recht doet aan de diversiteit van leefstijlen en waarden. Dit betekent niet dat deze di-

versiteit gerespecteerd moet worden: 'een voorwaarde voor gedragsverandering is dat risicogroepen zichzelf beschouwen als probleem-eigenaar' (p. 155). Door middel van 'communicatieve "sturing"' kan de overheid proberen sociale normen te beïnvloeden, bijvoorbeeld via een publieke dialoog met de tot nu toe niet-gehoorde partijen (p. 157). Wat zou Foucault hiervan zeggen –biopolitiek?

Het is mooi dat lichaamsgewicht met deze bundel interessante essays aandacht uit sociaal-wetenschappelijke hoek heeft gekregen. Over een aantal punten ben ik echter minder positief.

Ten eerste had ik van een sociaal-wetenschappelijk geïnformeerde bundel meer kritische afstand van de epidemiologische probleemdefinitie verwacht. Met uitzondering van de bijdrage van Zwart en de nuanceringen door Bekker e.a. (p. 158) wordt de lezer er bij herhaling op gewezen dat we momenteel met een 'epidemie' of sterk groeiend en/of bedreigend probleem te maken hebben (p. 12, 21, 33, 63, 77, 175). In de inleiding schrijven de redacteuren: 'de meesten zijn het er over eens dat overgewicht en obesitas een omvangrijk probleem is dat serieuze bedreigingen herbergt voor het fysieke en mentale welbevinden van de Nederlandse bevolking'. Hierbij tekenen zij aan: 'Natuurlijk, er zijn (actie)groepen die gekant zijn tegen de wijze waarop overgewicht en zwaarlijvigheid geproblematiseerd en gemedicaliseerd worden in het dominante discours. Hoe nuttig een gezonde sceptis in dit verband ook is, voor een zinvolle dialoog lijkt het weinig vruchtbaar iedereen die het over het obesitasprobleem heeft te betichten van antivet-hysterie' (p. 14). Maar hiermee doen zij de serieuze kritiek op het obesitas- en overgewichtdebat tekort (vergelijk Gard en Wright 2005, aflevering vier van *Social Theory and Health* 2005 en aflevering 1 van *International Journal of Epidemiology* 2006, beide geheel gewijd aan het obesitas debat). Daarnaast zijn de zorgen over overgewicht

niet geheel nieuw. Zwaarlijvigheid vormde al eeuwen eerder een bron van maatschappelijke verontrusting, vooral als in tijden van mobilisatie de lichamelijke conditie van het mannelijk deel van de natie aan inspectie werd onderworpen (Shilling 1996: 30). In hoeverre hebben we nu dus met een *moral panic* te maken (zie Campos et al. 2006)?

Ten tweede wordt er in de opstellen te weinig gebruik gemaakt van relevant sociologisch onderzoek naar de wijze waarop mensen hun lichaamsgewicht en voedingsgedrag interpreteren en rechtvaardigen (zie bijvoorbeeld Monaghan 2005 en Sobal en Maurer 1999).

Ten derde: de theoretische ambitie is gering. Zo wordt er in de bundel niet verwezen naar inspirerend werk dat in Groot-Britannië is verricht (Turner 1996; Shilling 1993; Scott en Morgan 1993). Het perspectief is sterk gericht op de wijze waarop onderzoek een bijdrage kan leveren aan de oplossing van het probleem overgewicht, maar een sociaal-wetenschappelijke geïnspireerde onderzoeksagenda is hiermee nog niet uitgewerkt.

Ten slotte: hoewel de bundel prettig leesbaar is en daardoor voor een breed publiek toegankelijk, had de redactie scherper gekund. Bepaalde zaken worden steeds herhaald, bijvoorbeeld de beschrijving van de fysieke oorzaak van overgewicht – langdurig hogere inname dan verbruik van energie – (p. 14, 22, 35, 64, 87 en 119) of de observatie dat calorierijk voedsel zich op elke straathoek aan ons opdringt (p. 17, 25, 110, 132). De woordspelingen ('uitdijende problematiek') waren mij soms wat teveel en verhouden zich bovendien niet goed tot de teneur van het boek, waarin overgewicht en obesitas als urgent maatschappelijk probleem wordt neergezet. Interessante tegenstrijdigheden of meningsverschillen tussen auteurs blijven onuitgewerkt. Zo wordt beschreven dat gezond voedsel in het algemeen duurder is (p. 36, 124), terwijl dit idee elders wordt weerlegd (p. 139). En waar de ene auteur concludeert dat de stijging van ons

gewicht de afgelopen tien jaar voornamelijk te wijten is aan een gebrek aan beweging, en niet zozeer aan gewijzigde voedingspatronen (p. 89) schrijft de ander verderop: 'sommige onderzoekers beweren dat de gehele gewichtstoename voornamelijk valt toe te schrijven aan bewegingsarmoede en niet aan te veel eten (...) 'door te benadrukken dat bewegingsarmoede een belangrijke oorzaak is van overgewicht, kan – bedoeld of onbedoeld – de verantwoordelijkheid van de voedingsindustrie naar de achtergrond worden gedrukt' (p. 109). Het laatste woord over de obesogene samenleving is dus nog niet gesproken, maar met deze bundel is lichaamsgewicht ook op de Nederlandse sociaal-wetenschappelijke kaart gezet.

Don Weenink

#### Literatuur

- Gard, M. en J. Wright (2005) *The Obesity Epidemic*. Londen: Routledge.
- Van Otterloo, A.H. en J. van Ogtrop (1989) *Het regime van veel, vet en zoet: praten met moeders over voeding en gezondheid*. Amsterdam: vu uitgeverij.
- Campos, P., A. Saguy, P. Ernsberger, E. Oliver en G. Gaesser (2006) 'The Epidemiology of Overweight and Obesity: Public Health Crisis or Moral Panic?' *International Journal of Epidemiology* 35, 55-60.
- Sobal, J. en D. Maurer (red.) (1999) *Interpreting Weight: the Social Management of Fatness and Thinness*. New York: Aldine de Gruyter.
- Monaghan, L. (2005) Big handsome men, bears and others: virtual constructions of 'fat male embodiment'. *Body and Society* 11, 81-111.
- Shilling, C. (1993) *The Body and Social Theory*. Londen: Sage.
- Turner, B. (1984) *The Body and Society*. Oxford: Blackwell.
- Scott, S. en D. Morgan (1993) *Body Matters: Essays on the Sociology of the Body*. Londen: The Falmer Press.